

Шифр «Історіограф губернії»

Громадський діяч та історик

О.І. Ханенко (1816 – 1895)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1. оріографія проблеми	Іст 5
1.2. ерельна база дослідження	Дж 7
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ГРОМАДСЬКО- ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ХАНЕНКА	9
2.1. Родовід Ханенків	9
2.2. ановлення О. Ханенка як особистості	Ст 13
2.3. ужбова і громадська діяльність О. Ханенка	Сл 16
РОЗДІЛ 3. НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ХАНЕНКА	21
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	31

ВСТУП

Актуальність теми. Особа творець історії. Об'єктивні процеси історії значною мірою опосередковані людською особистістю. Вони проходять через її інтимний світ, індивідуальний досвід, внутрішні потаємні конфлікти. І в цьому розумінні історія кожної країни, кожного її періоду персоніфікована.

Тривалий бездержавницький період нашої історії, коли українські землі були інкорпоровані до складу Російської імперії, призвів до пригнічення національної самосвідомості, втрати елітного прошарку населення, який міг би стати на захист національно-державних інтересів українського народу. І якщо цей процес не набув сповна своєї руйнівної сили, значною мірою маємо завдячувати тим людям, які своєю діяльністю сприяли збереженню національної культурно-історичної спадщини свого народу, й тим самим закладали фундамент для відродження української державності у наступному.

Однією з таких особистостей був Олександр Ханенко – відомий історик, державний та громадський діяч Чернігівщини. Актуальність даної роботи зумовлена значним внеском О. Ханенка у громадське, культурне життя українського суспільства, його цінним науковим доробком, що дотепер не були предметом всебічного ґрунтовного дослідження.

Об'єктом дослідження виступає особистість О. Ханенка.

Предметом дослідження є життєвий шлях, службова та громадська діяльність О. Ханенка, його науковий доробок у царині вивчення історії.

Мета даної роботи дослідити життєвий шлях, громадську діяльність та науковий доробок О. Ханенка, з'ясувати їхню суспільну та історичну значущість.

Відповідно до визначеної мети слід вирішити такі **завдання**:

- схарактеризувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження;
- дослідити етапи життєвого шляху О. Ханенка;
- визначити чинники, що вплинули на формування його особистості;
- схарактеризувати службову та громадську діяльність О. Ханенка;
- дослідити науковий доробок О. Ханенка як історика.

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя О. Ханенка і обіймають 1816 – 1895 рр.

Територіальні межі дослідження охоплюють терени Чернігівської губернії, в межах якої жив і працював О. Ханенко.

Практичне значення роботи полягає у тому, що її матеріали можуть бути використані у процесі вивчення історії України, історичного краєзнавства, на уроках та факультативах з історії у загальноосвітніх навчальних закладах.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історія родини Ханенків, яка залишила помітний слід в історії України, доволі привертала увагу дослідників. У середині XIX ст. Й. Бодянський у передмові до видання щоденника генерального хорунжого Миколи Даниловича Ханенка зупинився на життєписі останнього [10].

Родовід Ханенків досліджував відомий історик В. Модзалевський. У праці «Малороссийский родословник» він навів інформацію про дев'ять поколінь представників цієї родини. Не оминув своєю увагою дослідник і О. Ханенка [43]. Але, матеріали, наведені В. Модзалевським, неповні і потребують уточнень.

Не оминув увагою родину Ханенків і О. Лазаревський. У 1884 р. в передмові до видання щоденника М. Ханенка він навів ґрунтовні дані щодо родоводу Ханенків. Оригінал вказаного щоденника зберігався на той час у правнука М. Ханенка – Олександра Івановича Ханенка, особистість якого стала об'єктом нашої уваги [15].

О. Лазаревський у журналі «Киевская старина» за 1895 р. також опублікував детальний некролог з приводу смерті О. Ханенка [14]. У некролозі було коротко схарактеризовано основні етапи життєвого шляху та громадсько-політичної діяльності О. Ханенка, наведено перелік його основних наукових праць. У некролозі історик також писав, що пішов з життя не лише відомий чернігівський старожил, а й людина, яку любили за «незлобие и доброту» [14].

Родина Ханенків у цілому та особистість О. Ханенка зокрема були об'єктом спеціальної уваги О. Оглобина. У своїй праці «Люди Старої України» історик особливу увагу приділив діяльності О. Ханенка по впровадженню селянської реформи 1861 р. на теренах Чернігівщини [45].

Одна з найбільш ґрунтовних розвідок, присвячених дослідженню життєвого шляху, професійної та громадської діяльності, наукового доробку О. Ханенка належить Н. Герасименко. У своїй статті «Олександр Іванович Ханенко та його рід» дослідниця проаналізувала походження роду Ханенків, навела стислі відомості про найяскравіших представників цього роду. При цьому, особлива увага у даній праці приділена О. Ханенку. Спираючись на архівні джерела та напрацювання попередників, Н. Герасименко детально проаналізувала науковий доробок О. Ханенка [37]. Дослідниця зосередила увагу також на взаєминах О. Ханенка з О. Лазаревським, присвятивши цьому питанню статтю «Невидані листи О. Ханенка до О. Лазаревського». Тут проаналізовано епістолярну спадщину двох істориків, розкрито їх творчі плани та задуми [7].

У передмові Б. Шевеліва до видання листів О. Лазаревського до О. Ханенка наведені відомості про рід Ханенків, походження О. Ханенка та його службову діяльність [34].

Громадська та службова діяльність О. Ханенка схарактеризована у праці О. Рахна «Чернігівські земці». Життя відомого чернігівського діяча XIX ст. подається у колі когорти його колег, земських діячів Чернігівщини [49].

Особистість О. Ханенка була об'єктом уваги Г. Самойленка. У його статті «Дружба, перевірена часом: Л. Глібов і О. І. Ханенко» показані взаємини – людські і ділові – цих двох діячів. У праці почасти розкрита суспільна діяльність О. Ханенка, наведений перелік його праць [50].

Загалом маємо визнати, що життєвий шлях та науковий доробок О. Ханенка привертали увагу дослідників, але дотепер не були предметом ґрунтовного всебічного вивчення. Чимало питань, пов'язаних з життям і діяльністю О. Ханенка, висвітлювалися дослідниками побіжно. В історіографії недостатньо висвітлені питання його взаємин з представниками інтелектуальної еліти Лівобережжя XIX ст., подальшого вивчення потребує громадська діяльність та науковий спадок О. Ханенка.

1.2. Джерельна база дослідження

Основним джерелом нашої роботи стали писемні джерела.

Переважна більшість використаних нами документів зберігаються у фондах Державного архіву Чернігівської області. Зокрема, це документи особового походження: формулярні списки О. Ханенка [2], атестат Міністерства Іноземних справ [4], який засвідчує факт його навчання у Московському університеті.

До джерел особового походження, що допомогли нам реконструювати життєвий шлях О. Ханенка, відносяться також щоденники. Зокрема, це щоденник О. Кістяківського, де відомий юрист та громадський діяч розповідає про співпрацю з О. Ханенком [12; 13].

Спогади про О. Ханенка містить також щоденник протоієрея Андрія Страдомського, церковного діяча, викладача Чернігівської єпархії та історика. Спілкування цих двох людей також було пов'язане з архівом родини Ханенків, який містив численні цінні документи [24].

До джерел особистого походження, важливих у контексті нашого дослідження, також відносимо спогади І. Петрункевича, юриста та одного з активних діячів земського руху. Останній, окрім фактів про професійну та наукову діяльність, навів відомості про особистісні риси О. Ханенка [19].

Серед використаних нами джерел особового походження слід згадати епістолярії, зокрема листи О. Ханенка до О. Кістяківського, які були опубліковані С. Половниковою у журналі «Сіверянський літопис» [21], та листування О. Ханенка з О. Лазаревським, видане Н. Герасименко [7].

Розкрити віхи службової діяльності О. Ханенка почасти дозволяє діловодна документація. О. Ханенко приймав безпосередню участь у впровадженні земської реформи на Чернігівщині. Відтак, в якості джерела для нашого дослідження прислужилися журнали засідань Чернігівського Тимчасового губернського Комітету за 1864–1865 рр. [5].

У пригоді нам також стала періодична преса. Зокрема, це офіційна урядова газета Чернігова «Черниговские губернские ведомости». На

сторінках видання міститься інформація, яка допомагає реконструювати службову діяльність О. Ханенка, згадуються факти про урядові відзнаки його діяльності.

Головним джерелом для реконструкції наукового доробку О. Ханенка-історика слугують його праці. Об'єктом особливої уваги О. Ханенка стали життя та діяльність Феодосія Углицького, висвітлені істориком у ряді статей, що побачили світ друком на сторінках «Черниговских епархиальных известий» [26; 27]. Також О. Ханенко підготував «Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии» [30], «Рассказы генерала Котлубицкого о кременах императора Павла I» [25], «Город Погар. Историко-статистический очерк» [29], «Археологическая находка в Чернигове» [28], «Рассказы о старине» [31] які побачили світ друком на сторінках журналів «Русский архив», «Киевская старина», а також самостійними виданнями.

Таким чином, джерельна база нашого дослідження є достатньо репрезентативною, щоб реконструювати віхи життєвого шляху, схарактеризувати службову, громадську та культурницьку діяльність О. Ханенка, проаналізувати його науковий доробок.

РОЗДІЛ 2

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ХАНЕНКА

2.1. Родовід Ханенків

Представником родини Ханенків, чиє ім'я першим зафіксовано у писемних джерелах, був Стефан Ханенко. Він у складі Війська Запорізького під керівництвом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного брав участь у багатьох війнах з Османською імперією, Кримським ханством та Московським царством. Його дружиною була донька прикордонного старости Речі Посполитої, українського шляхтича Лукомського, яку С. Ханенко звільнив з татарського полону. Вони мали трьох синів – Лаврентія, Сергія і Михайла, які замолоду почали служити у Війську Запорозькому.

Михайло Ханенко був активним учасником Української національної революції XVII ст. З 1648 р. він очолював Уманський полк. За Юрія Хмельницького, М. Ханенко на чолі Уманського полку брав участь у Чуднівській кампанії [56, с. 95–96]. Під 1659 р. ім'я Михайла Ханенка згадується серед осіб, які були невдоволені укладенням Переяславських статей з Московським царством [35, с. 95–96].

Брати М. Ханенка, Сергій та Лаврентій, 9 вересня 1661 р. отримали від польського короля Яна Казимира жалувану грамоту на шляхетство. У грамоті наведено опис і зображення герба Ханенків: «Башта червона на голубому полі, над нею золота зірка на військовому шлемі й така ж зірка над шлемом» [37, с. 8–9].

У період правління на Правобережній Україні гетьмана П. Дорошенка, М. Ханенко активно йому протистояв. У 1669 р. на козацькій раді в Умані за участі трьох правобережних полків М. Ханенка було обрано гетьманом Правобережної України. Наступного року він уклав з Річчю Посполитою так звану Острозьку угоду, визнавши себе підданим короля [35, с. 95–96].

Влітку 1671 р. на Правобережжі розгорнулися масштабні військові дії: армія коронного гетьмана Речі Посполитої Яна Собеського разом з М. Ханенком повела наступ на правобережного гетьмана П. Дорошенка, якого підтримувала Туреччина. Крім того, свої претензії на Правобережну Україну заявив лівобережний гетьман І. Самойлович, якого підтримувала Москва. Під час цього запеклого протистояння М. Ханенко врешті-решт у 1674 р. на козацькій раді в Переяславі зрікся влади на користь лівобережного гетьмана І. Самойловича.

У 1671 р. німець Вердум, який перебував в оточенні військ польського короля, залишив запис у своєму щоденнику, зазначивши, що М. Ханенко мав трьох синів і дружину. Старший його син з матір'ю був у полоні в П. Дорошенка, другий – потрапив у полон до татар і був відправлений до Царгорода, а третій – перебував під наглядом у княгині Замойської, матері короля [56, с. 135–142].

10 квітня 1674 р. М. Ханенко отримав царську грамоту про підданство московському царю та разом із своїм сином Яковом і дружиною Ганною Ліщанкою оселився на Лівобережній Україні – спочатку в м. Києві, а згодом у м. Лохвиці Лубенського полку [43, с. 48].

На Лівобережжя разом з Михайлом перейшли його брати Сергій і Лаврентій. Перший помер, не залишивши по собі нащадків. Лаврентій мав, за одними даними, трьох синів – Данила, Федора й Прокопа, за іншими, двох – Данила й Федора [37, с. 9]. Данило і Федір служили в козацькому війську. Федір Лаврентійович 1705 р. – козелецький сотник, полковий осавул, 1722 – 1737 рр. – київський полковий обозний, помер у 1744 р., похований у м. Козельці в Спаському соборі [43, с. 48]. Данило Лаврентійович, який став наказним лубенським полковником, був одружений з дочкою Івана Ломиківського, генерального писаря в уряді Михайла Ханенка. Д. Ханенко разом з московськими військами брав участь в походах проти татар в пониззя Дніпра у 1695 р. (1696 р.) і загинув у боях, за одними даними, за фортецю Тамань, за іншими даними, за Казикермен [37, с. 9].

Син Данила Микола Ханенко залишився сиротою: його мати померла ще раніше за чоловіка. Микола Ханенко навчався в Київській і Львівській академіях. Після завершення навчання розпочав свою діяльність у козацькому війську. Брав участь в Прутському поході Петра I (1711 р.). У 1717 р. Почав службу у Генеральній військовій канцелярії. У 1721 р. він був уже старшим військовим канцеляристом. У травні 1723 р. М. Ханенко був серед тих, хто супроводжував наказного гетьмана Павла Полуботка у складі делегації «від всього малоросійського народу» в Петербург добиватися дозволу на обрання нового гетьмана. Разом з іншими старшинами М. Ханенко був ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Звільнено його було лише після смерті Петра I у 1725 р. Відповідно до царського указу від 8 лютого 1725 р. він мав жити в Петербурзі і навчати в гарнізонній школі офіцерських і солдатських дітей [15, с. VI–VIII].

У 1726 р. його відпустили в Україну, надавши дозвіл повернути відібрані у нього маєтки і підтримавши клопотання обраного 1727 р. гетьмана Д. Апостола про призначення М. Ханенка стародубським полковим суддею. У 1738 р. він обійняв посаду генерального бунчужного, а у 1740 р. став членом Генерального суду. Наступного року М. Ханенко стає генеральним хорунжим. М. Ханенко брав участь у російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. як наказний стародубський полковник [37, с. 10].

М. Ханенко був залучений до розпочатої з ініціативи гетьмана Д. Апостола роботи по кодифікації українського права, працював у «Комісії перекладу і зводу правничих книг Малоросії» і у підсумку був причетний до складання збірки законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». У 1745–1748 рр. М. Ханенко був членом депутації, яка мала завдання добитися в Петербурзі відновлення гетьманства на Україні. За гетьмана К. Розумовського він був одним з керівників Генеральної військової канцелярії [51].

Особливості службової діяльності, історія і традиції власного роду та особисте захоплення минувшиною зумовили тяжіння М. Ханенка до

збереження документальної спадщини. Фамільний архів М. Ханенка являв собою дуже цінну збірку історичних матеріалів. Тут були конституції польських сеймів, українсько-московські договори (гетьманські статті), укази царського уряду другої половини XVII – першої половини XVIII ст., службові, фамільні та особисті папери Ханенків, рукопис «Короткий опис Малоросійського краю...» та ін. Документальне зібрання М. Ханенка налічувала до 150 одиниць і згодом було передане спадкоємцями до Новгород-Сіверської гімназії.

М. Ханенко був одружений з Уляною Петрівною Корецькою, донькою бунчукового товариша, онукою стародубського полковника Михайла Миклашевського [45, с. 273]. Подружжя мало трьох синів і п'ять дочок. Молодший із синів Іван, дід Олександра Ханенка, народився у 1743 р. Освіту здобував в Петербурзі, ще з 1752 р. він вчився у академіка Карла Фрідріха Модераха. У 1753 р. батько віддав його у приватне навчання до графа Г. Ранцева. Після закінчення навчання І. Ханенко у 1763 р. отримав звання бунчукового товариша. Він служив у Глухівському полку, де отримав звання підполковника. Під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр. його було призначено флігель-ад'ютантом генерал-фельдмаршала П. Рум'янцева. І. Ханенко брав участь у штурмі Ізмаїла [37, с. 10].

Після відставки з 1783 р. він був погарським повітовим маршалом дворянства. Згодом він повернувся на службу на посаду полковника Глухівського карабінерного полку. Був у шлюбі з Софією Григорівною, дочкою надвірного радника Г. Горленка. У І. Ханенка було декілька синів, серед них – батько О. Ханенка Іван Іванович Ханенко [37, с. 11]. Помер І. Ханенко 1797р. [45, с. 282].

Одним із відомих представників роду Ханенків є Богдан Іванович Ханенко, колекціонер, меценат та відомий організатор музейної справи. Його дружиною була Варвара Терещенко, донька відомого українського цукрозаводчика М. Терещенка. Протягом усього свідомого життя Б. Ханенко збирав археологічні старожитності та мистецькі твори, які згодом передав до

Музею мистецтв у Києві. Нині цей музей називається Музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків. За власні кошти Б. Ханенко проводив археологічні розкопки на Київщині. Його дружина однією з перших почала збирати давньоруські ікони. Б. Ханенко підготував каталог-альбом «Старожитності Придніпров'я» та «Руські християнські старожитності» [47, с. 228–234].

Таким чином, родина Ханенків залишила помітний слід в історії України. З покоління у покоління вона примножувалася яскравими представниками, які генетично були наділені такими рисами, як організованість, цілеспрямованість, працелюбство. Чимало з них уславились у військовій, державницькій та культурній сферах. Члени родини Ханенків виховувалися у повазі до історії своєї землі, традицій, культури свого народу. Відтак, вони цінували українську минувшину, історію своєї родини, докладали зусиль до збереження культурної та духовної спадщини свого народу.

2.2. Становлення О. Ханенка як особистості

О. Ханенко народився 12 липня 1816 р. у с. Городище Стародубського повіту Чернігівської губернії в українській дворянській родині, яка мала козацько-старшинське коріння.

Великий вплив на становлення майбутнього історика, громадського та державного діяча мало оточення. Олександр Іванович зростав і формувався як особистість під впливом освічених родичів, у атмосфері поваги до українських звичаїв і традицій, любові до рідної землі. Родинне середовище сприяло формуванню духовно багатой особистості, з активною життєвою позицією, небайдужої до проблем оточуючих. Адже саме таким був О. Ханенко.

Іван Іванович Ханенко, батько О. Ханенка, був військовим, юнкером Кавалергардського полку, корнетом Ізюмського гусарського полку. Народився він у 1787 р. в м. Городище Черкаського повіту Київської губернії

в родині підполковника Івана Миколайовича Ханенка та його дружини Софії Григорівни Горленко.

І. Ханенко брав участь у битвах російських військ проти армій Наполеона у війні 1805–1814 рр., зокрема у битвах під Аустерліцом (1805), Пултуском (1806), Прейсіш-Ейлау (1807), Смоленськом і Бородінім (1812). У 1814 р. у складі російської армії перебував у Франції. За відвагу в боях, його було нагороджено орденом св. Володимира 4 ступеня з бантом. 30 травня 1816 р. він вийшов у відставку в чині штабс-ротмістра [43, с. 49–50]. І. Ханенко був багатим поміщиком. У 1846–1847 рр. І. Ханенко був почесним наглядачем повітового училища в Київському навчальному окрузі.

І. Ханенко приятелював з В. Белінським [20, с. 359–360]. У листі до В. Боткіна В. Белінський дуже схвально відзивався про І. Ханенка: «Прекрасный, благородный, чудесный человек, рожденный для идеи, но гибнущий в естественной неpotребности. Это тем досаднее, что знает славно по-немецки. Прими его, как брата моего сердца, и, пусти всего, натолкни его на немецкие книги, которые могут познакомить его с духом Гегеля. Он человек достаточный и может купить. Возьми его в руки и буди, буди, пока не проснется.» [41, с. 177].

І. Ханенко особисто знав Ф. Глинку і високо цінував його як поета [20, с. 360].

Мати О. Ханенка – Катерина Іванівна Третякова була поміщицею с. Лісконог.

Подружжя Івана та Катерини Ханенків мало трьох синів, Олександра, Івана, Михайла, та три дочки. Як зазначав О. Лазаревський, всі три брати отримали гарну освіту і виховання, за його припущенням, в московському благородному пансіоні, і всі вони мали літературну жилку.

Освіта та виховання дітей дворянського стану залежали від багатьох факторів, зокрема від майнового стану родини. У першій половині XIX ст. серед дворян поширеною була практика домашнього навчання дітей. Родина

Ханенків також давала початкову освіту своїм дітям, запрошуючи вчителів додому.

У першій половині XIX ст. у дворянському середовищі Лівобережної України набуло поширення здобуття вищої освіти у Санкт-Петербурзі, Москві або ж за кордоном. Представники знатних родин все частіше воліли відправити своїх дітей на навчання за межі України [42, с. 26–36].

Відомості про здобуття освіти О. Ханенком є неоднозначними. О. Лазаревський стверджував, що він навчався у Московському благородному пансіоні. В. Модзалевський вважав, що О. Ханенко був студентом Московського університету, але не закінчив його. Останнє підтверджується атестатом з Міністерства Іноземних справ, в якому зазначається, що О. Ханенко з дворян вступив до Імператорського Московського університету студентом, слухав там професорські лекції по відділу словесних наук, проте не закінчив повного курсу і «по прошенію» з університету був звільнений [4, арк. 197].

На початку XIX ст. Московський університет виділявся демократичним складом студентів та професорів. Це, насамперед, визначалося широким поширенням серед учнів і викладачів передових наукових та суспільних ідей, під впливом яких опинився і О. Ханенко.

У цей час університет займав провідне місце у суспільному житті Російської імперії. Його вихованцями були й члени декабристських організацій. Слухачами лекцій в університеті у часи навчання О. Ханенка були В. Белінський, А. Герцен, Н. Огарьов, Н. Станкевич та ін.

Ці фактори впливали і на особистість О. Ханенка, поступово формуючи та розвиваючи його художні та аналітичні здібності [53, с. 62–72].

Брат О. Ханенка, Михайло, був попечителем Новгород-Сіверської гімназії і великим любителем малоруської старовини, як і всі представники цього роду. У 50-х рр. XIX ст. у «Чернігівських губернських відомостях» ним було надруковано декілька цінних документів з родинного архіву [51].

Отже, найближче оточення О. Ханенка, його родина справили неабиякий вплив на його світогляд, вибір життєвого шляху та громадянську позицію. О. Ханенко отримав хорошу освіту вдома. А вищу освіту здобував у столиці Російської імперії, де в той час у середовищі молодого покоління культивувались ідеї рівності та свободи. Знайомство з освіченою молоддю, спілкування з найкращими викладачами Московського університету розвинуло в О. Ханенкові інтерес до минувшини, що був закладений в його свідомості родиною. Продовжуючи традиції роду Ханенків, Олександр Іванович у зрілому віці тільки примножив здобутки своїх предків.

2.3. Службова і громадська діяльність О. Ханенка

О. Ханенко після навчання в Московському університеті працював на різних державних посадах. Його професійна діяльність переважно була пов'язана з Чернігівською губернією.

На державній службі О. Ханенко стартував 7 липня 1835 р. в канцелярії чернігівського цивільного губернатора, куди його призначили канцеляристом. Цю посаду він полишив 13 жовтня 1836 р. за власним бажанням [4, арк. 197]. 7 червня 1836 р. О. Ханенку було надано чин колезького реєстратора [2, арк. 976зв.].

14 травня 1837 р. він був направлений в Санкт-Петербурзький Головний архів канцеляристом. Указом Сенату від 24 лютого 1838 р. йому надали звання колезького реєстратора «со старшинством». З 1 лютого 1839 р. О. Ханенко займав посаду помічника столоначальника того ж архіву. У 1840 р. «согласно прошению» через хворобу та домашні обставини був звільнений з посади [4, арк. 200].

10 жовтня 1840 р. О. Ханенка було обрано депутатом Чернігівського дворянського депутатського зібрання від дворянства Стародубського повіту. На цій посаді він перебував протягом трьох років [4, арк. 200] (Див.: Додаток Б). 16 березня 1841 р. Міністр Народної освіти призначив О. Ханенка

наглядачем Погарського повітового училища, де він перебував до жовтня 1846 р.

24 квітня 1842 р. О. Ханенко отримав чин губерньського секретаря. Без відриву від держаної служби, 3 листопада 1845 р. він був обраний предводителем дворянства Суразького повіту. 12 травня 1848 р. О. Ханенка вдруге переобирають на цю посаду [2, арк. 978зв.–979], де він перебував до 14 травня 1849 р. [13, с. 367–368].

У 1846 р. О. Ханенко був обраний на 3 роки суразьким повітовим маршалом, а у 1858 р. – членом Чернігівського губерньського комітету з поліпшення побуту селянства [14, с. 368]. Він одразу ж заявив про себе як прихильника реформи, що мала на меті скасування кріпацтва. О. Ханенко працював у складі комітету до його ліквідації у лютому 1859 р. [37, с. 11].

О. Ханенко був людиною з активною життєвою позицією, він завжди перебував у колі інтелігенції. Виходячи з особливостей професійної діяльності, він вів активне спілкування з представниками тогочасної еліти Чернігова. Так, наприклад, він був добре знайомий з Л. Глібовим. Вочевидь цих людей зближували спільні інтереси та схожі погляди на суспільні проблеми. Проблема звільнення селян від кріпацтва глибоко хвилювала і Л. Глібова. Отже, спільність поглядів Л. Глібова та О. Ханенка на селянську реформу стала одним із суттєвих факторів їхнього зближення [52, с. 364].

16 липня 1860 р. було утворено Чернігівську межову палату і дворянство Чернігівської губернії обрало О. Ханенка її членом. На цій посаді він перебував кілька трирічних термінів поспіль [9, с. 1]. 3 жовтня 1864 р. О. Ханенку було надано чин колезького радника. За службові досягнення 7 грудня 1867 р. імператор Олександр II розпорядився нагородити його орденом Св. Станіслава 2 ступеня [6].

У 60-х рр. XIX ст. О. Ханенко перебував на посаді члена Чернігівського губерньського у селянських справах присутствія та вів активне громадське життя.

О. Ханенко мав відношення до створення у Чернігові жіночої гімназії. Увійшовши до складу Тимчасового комітету для обговорення питання про заснування у Чернігові жіночої гімназії, він приймав активну участь у фундації даного навчального закладу. Гімназія була створена за сприяння князя С. Голіцина. 4 березня 1865 р. в квартирі останнього відбулося перше засідання «совещательного комитета», де обговорювалося питання про створення гімназії. В цьому засіданні брав участь і О. Ханенко як член губерньського по селянським справам присутствія.

Гімназія була заснована як училище 1-го розряду. Спочатку заклад тимчасово розташовувався в кам'яному будинку, де знаходилося Ланкастерське приходське училище. А у 1867 р. поряд з будинком Дворянського зібрання було зведено окремий будинок для гімназії. Цей заклад забезпечуючи велику кількість сільських шкіл вчителями, мав величезне значення для губернії [55, с. 63–71].

У наступні роки О. Ханенко був дійсним членом «Общества вспомоществования нуждающимся воспитанницам Черниговской женской гимназии» і підтримував її грошовими внесками [49, с. 117].

18 червня 1865 р. О. Ханенка було призначено директором Чернігівського «попечительного о тюрьмах комитета».

З 7 липня 1865 р. по 7 вересня 1876 р. О. Ханенко займав посаду директора Чернігівського дитячого притулку [9, с. 1–3]. Залишивши посаду директора, він тривалий час був дійсним членом Чернігівського губерньського попечительства дитячих притулків, щорічно жертвував кошти на їх потреби [48, с. 116].

Після запровадження у Чернігові з 1865 р. «Положення про губерньські та повітові земські установи» сирітський будинок перейшов з підпорядкування Приказу громадської опіки до губерньського земства. Дитячий притулок того часу в Чернігові налічував 75 вихованців. Рішення про прийом дітей до сирітського дому приймала міська управа, розглядаючи клопотання батьків або родичів. За соціальним походженням переважна

більшість вихованців притулку походила із селянського чи міщанського середовища, рідше серед них зустрічалися діти солдат, купців, чиновників та дворян [44, с. 49].

27 лютого 1876 р. наказом Міністерства державного майна був призначений управляючим державним майном у Пензенській губернії, звідки 12 березня 1879 р. був переведений на аналогічну посаду в Чернігівську губернію, де перебував до 12 грудня 1883 р. [23].

За службові заслуги 15 травня 1883 р. О. Ханенку було надано чин дійсного статського радника. Він був нагороджений орденами Св. Володимира 3-го і 4-го ступенів [3, арк. 86], Св. Анни і Св. Станіслава 2-го ступеня [31] та медалями: бронзовою на Андріївській стрічці в пам'ять про російсько-турецьку війну 1853–1856 рр. та срібною на Олександрівській стрічці за особистий внесок у справу визволення селян з кріпосної залежності [9, с. 2].

О. Ханенко 25 травня 1884 р. був обраний Чернігівським губернським дворянським зібранням депутатом для розкладки приватних дворянських повинностей по Стародубському й Суразькому повітах і 16 червня того ж року затверджений на даній посаді [48, с. 231].

О. Ханенко долучився й до запровадження земської реформи в Чернігівській губернії. Відповідно до положення про реформу з 7 липня 1864 р. до 23 червня 1865 р. функціонував Чернігівський тимчасовий губернський комітет, членом якого був О. Ханенко [5, арк. 1]. Разом з іншими членами комітету він вживав заходів щодо організації в губернії органів місцевого самоврядування – земських установ. Як свідчать записи у журналах засідань комітету, О. Ханенко брав участь у обговоренні основних положень реформи. Комітет обговорював питання обрання гласних, надання духовенству, землевласникам та жінкам права брати участь у виборчих з'їздах, визначав процедуру обрання в повітову та земську управи, особливості проведення з'їздів виборців у містах та інші [5, арк. 2–15].

О. Ханенко п'ять раз на річні терміни впродовж 1865–1876 рр. обирався гласним Стародубського повітового і Чернігівського губернського земських зібрань. Вперше губернським гласним він був обраний 5 липня 1865 р. у Стародубському повітовому земському зібранні. Восени 1870 р. губернське земське зібрання переважною більшістю голосів обрало О. Ханенка головою губернської земської управи. Вдруге на цю посаду його було обрано 9 грудня 1871 р. На цій посаді він залишався протягом наступних трьох років до 14 грудня 1874 р. У 1871–1873 і 1883–1885 рр. повноваження гласного губернського земського зібрання йому довірили виборці Чернігівського повіту [49, с. 118–119].

Перебуваючи на державній службі, О. Ханенко одночасно тривалий час був дійсним членом та помічником голови Чернігівського губернського статистичного комітету, членом-співробітником Російського географічного товариства. Він також був членом братства Св. Михайла, князя Чернігівського, на користь якого регулярно сплачував грошові внески [32].

Помер О. Ханенко після тривалої хвороби 4 липня 1865 р. у Чернігові і був похований 6 липня на погості Чернігівського Єлецького монастиря [48, с. 233].

О. Ханенко протягом свідомого життя перебував на багатьох державних посадах, відповідально та старанно виконував свої обов'язки, за що неодноразово отримував державні відзнаки. Службову діяльність О. Ханенко активно поєднував з громадською. О. Ханенко обирався на посади члена училищної ради, губернського гласного, голови опікунської ради та ін. Він постійно брав участь у дворянських зібраннях, члени яких часто обирали його депутатом. О. Ханенко протягом всього життя приймав активну участь у суспільно-політичному житті Чернігівщини, сприяючи покращенню умов життя населення. Він був причетний до реалізації реформи по звільненню селян з кріпосної залежності, взяв найактивнішу участь у створенні Чернігівської жіночої гімназії, активно впроваджував на Чернігівщині земську реформу.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ХАНЕНКА

Знаний громадський діяч, О. Ханенко виявив себе як здібний науковець у царині історичних досліджень. Робота на державних посадах, ознайомлення з численними документами, багатий родинний архів, який О. Ханенко збагатив історичними документами, – все це посилювало його інтерес до минувшини.

Одним з напрямів наукових пошуків О. Ханенка було вивчення історії мезових установ в Україні. Його появі сприяла насамперед робота О. Ханенка у Чернігівській межевій палаті. У 1864 р. він опублікував ґрунтовну розвідку «Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии», в якій висвітлив історію заснування й функціонування мезових установ на українських землях у XIV–XVIII ст. Це була одна з перших спроб дослідити стан межевої справи в Україні. Значну увагу було приділено українським одиницям виміру земельних площ, описано найбільш поширені на Лівобережній Україні земельні міри та визначено їх розмір. Через шість років автор перевидавав свою працю, доповнивши її документальними матеріалами.

Розвідка О. Ханенка була позитивно оцінена у тогочасних наукових колах. Зокрема, схвальний відгук про неї зробив О. Кістяківський. У листі від 20 грудня 1876 р. О. Ханенко дякував йому за «лестный отзыв, который ободряет меня в моих занятиях по исследованию нашей родной старины, которой я не могу назвать себя знатоком, а только страстным любителем» [37, с. 11–12].

У 1866 р. О. Ханенко у журналі «Русский архив» опублікував записані ним розповіді колишнього ад'ютанта імператора Павла I генерал-лейтенанта М. Котлубицького, який проживав на хуторі Нікольському, недалеко від м. Городні Чернігівської губернії, і помер 15 липня 1849 р. У них йдеться про роки правління у Росії імператора Павла I, особисті враження генерала, його

відгуки про імператора [25]. У 1868 р. О. Ханенко видав доповнення до розповідей генерала М. Котлубицького. Крім розповідей генерала, у публікації наведено перекази його сучасників про державних діячів Російської імперії XVIII ст. [31].

Серед наукового доробку О. Ханенка першорядне місце посідають розвідки, присвячені опису життя Святителя Феодосія Углицького. Протягом всього життя дослідника не полишала думка про необхідність відкриття мощів архієпископа Феодосія [22, с. 211]. О. Ханенко одним з перших ґрунтовно дослідив життя відомого святителя та написав працю, присвячену Феодосію з детальним описом чудес, які пов'язані з ім'ям священика.

Деякі дослідники вважають, що Феодосій народився у Чернігові, інші – у с. Семешкова Стародубського повіту. Але більшість схильні до думки, що майбутній ієрарх був родом з українського Правобережжя і походив з дворянського роду Углицьких [27, с. 330].

О. Ханенко у своїх дослідженнях спростовує думку про те, що до постригу в монахи майбутній святитель служив у малоросійському війську стародубським сотником. Достеменно відомо, що освіту Феодосій здобував в училищі Києво-Братського монастиря. Священик був архідияконом в Києво-Софійському соборі, а пізніше – ігуменом Корсунського монастиря. З 1664 р. він – ігумен Видубицького монастиря, при якому організував скіток для священнослужителів, які прагнули відгородитися від мирського життя та присвятити себе молитві.

Людина духовно багата і благородна Феодосій Углицький звернув на себе увагу архієпископа Лазара Барановича, який згодом призначив Феодосія своїм намісником. 1687 р. священик був призначений архімандритом Єлецького монастиря. Водночас він допомагав Л. Барановичу в управлінні паствою. У 1692 р. Феодосія посвячено в архієпископи [27, с. 333].

О. Ханенко у розвідках про Феодосія Углицького зазначав, що святитель мав «...не лише чудові адміністративні якості, а й рідкісні якості душевні: святість життя, щиру любов до подвижництва, увагу та поблажливість до

потреб кожного, проводив суд не лише справедливий, але й милостивий...». Такі чесноти спонукали до нього загальну любов і благоговійну повагу [17, с. 518].

У 1695 р. святитель Феодосій освятив храм Пресвятої Трійці в Чернігові. У тому ж році архієпископ помер [17, с. 533].

Наукова розвідка О. Ханенка, присвячена особистості Феодосія, вийшла друком в 1868 р. на сторінках «Черниговских епархиальных известий». У 1871, 1878 та 1896 рр. з'явилися нові публікації О. Ханенка. У 1896 р., зокрема, була опублікована стаття «Чудесное явление при мощах Святителя Феодосия Углицкого», що містила дані про чудеса, пов'язані з ім'ям святого, описані у щоденнику О. Ханенка, які були надані редакції його сином Олександром. О. Ханенко писав: «Утешительно видеть, как во время всего служения с благоговением спускаются по каменной лестнице беспрестанно поклонники ко святым мощам, подающим всегда исцеления и помощь всем, с верою притекающим. Святитель и по преставлении Своём не перестает управлять паствою Своею, которой Он был Святило при жизни. Все жители Чернигова и всех окрестных мест стекаются и теперь за благословением к своему Архиепископу и Он осеняет их всех свыше, врачует душевные и телесные недуги и предстательствует у престола Господня о нашем спасении» [26, с. 545].

За активного клопотання О. Ханенка у 1824 р. прах святителя з могили під собором Св. Бориса і Гліба був перенесений в прибудовану до цього собору каплицю, де і перебував до 1896 р.

При кожній можливій нагоді О. Ханенко порушував питання про освячення мощів святителя Феодосія. На середину 1890-х рр. питання про освячення мощів святителя і про його канонізацію вельми актуалізувалося [22, с. 212]. Ще у 1850 р. увійшло в силу розпорядження Синоду про проведення дослідження всіх фактів зцілення, пов'язаних з мощами святителя. Але лише через майже півстоліття було офіційно визнано нетлінність мощей святителя [39, с. 24].

О. Ханенко зустрів це рішення вкрай піднесено. У розвідці «Радостная кончина», що була надрукована в журналі «Русская старина» за 1908 р., невідомий автор, який позначив себе ініціалами «А. Е. К.», розповідав про вже старого статського радника О. Ханенко, який дізнавшись про можливу реалізацію своїх сподівань, чекав з нетерпінням на найскоріше вирішення доброї справи. За свідченнями автора, О. Ханенко «... не мог достаточно нарадоваться, прослышав, что старания, которые он поставил задачей своей жизни, увенчались успехом. Он торжествовал, когда узнал, что Государь Император Николай II одобрил мысль об освящении мощей и повелел привести ее в исполнение установленным порядком» [22, с. 213].

5 липня 1895 р. Київський митрополит Іоаникій остаточно засвідчив святість мощей Феодосія. Він детально оглянув собор, побував декілька раз біля мощей святителя, розмовляв з місцевими ієрархами.

О. Ханенко переживав щасливі дні свого життя. Залишаючись вдома, він, як повідомляв сучасник, постійно розсилав людей то до одного, то до іншого зі своїх друзів і знайомих, дізнавався про хід дорогої для нього справи. Щоправда, стати свідком бажаної події О. Ханенку не судилося. На заваді цьому стала смерть 4 липня 1895 р.

Праця О. Ханенка про Феодосія Углицького користувалася великим попитом у віруючих, які приходили до місця поховання архієпископа для зцілення від хвороб [39, с. 28].

Серед наукових розвідок О. Ханенка чільне місце посідають праці, присвячені історії населених пунктів Чернігівщини. Зокрема, у 1871 р. в «Черниговских губерньских ведомостях» була надрукована розвідка О. Ханенка про м. Погар, яка згодом вийшла й окремою брошурою. У ній йшлося про історію міста, було наведено статистичні відомості про соціально-економічний розвиток Погара [29].

Окремо, у 1883 р. в журналі «Киевская старина» О. Ханенко опублікував замітку про археологічні знахідки у м. Чернігові. У ній повідомлялося, що під час поховання в Борисоглібському соборі м. Чернігова соборного

протоієрея Євфимія Пучковського, який помер 24 січня 1883 р., були розкриті давні поховання, де знайдено золоті медальйони, прикрашені перлами, срібні ланцюжки зі зміїними головами, сережки й 8 золотих кілець. Автор статті вважав, що ці речі мали характерні ознаки візантійського стилю. У замітці він схарактеризував знайдені прикраси. Так, срібні ланцюги зі зміїними головами О. Ханенко вважав символом мудрості, зігнуту кільцем змію, яка тримала в роті хвіст, – уособленням вічності та перемогою християнства над язичництвом. Автор зазначив також, що Борисоглібський собор у Чернігові був побудований 1120 р. місцевим князем Давидом Святославичем, батьком преподобного Миколи Святоши. Давид похований там зі своїм сином – великим князем Ізяславом. Тому О. Ханенко був переконаний, що ці давні поховання могли належати лише знатним особам, імовірно, чернігівській боярині та її дочці, які померли в період князювання Давида Святославича або його сина [28, с. 174–178; 7, с. 98].

9 жовтня 1887 р. київська цензура дала дозвіл О. Ханенку на публікацію його праці «Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии», яка того ж року побачила світ. Для її написання автор використав ґрунтовну джерельну базу: Іпатіївський літопис, Литовську метрику, Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, книгу актів новгород-сіверського Спаського монастиря та інші. У праці описано населені пункти Новгород-Сіверського повіту. У вступі наведено стислі відомості про його географічні особливості, про історію повітового міста та навколишніх сіл. При описі населених пунктів автор зазначив, коли й ким вони засновані, кому у різні часи належали. Він описав також церкви та інші пам'ятки.

О. Ханенко також приділяв значну увагу збереженню документів зі свого родинного архіву та сприяв їх публікації. Так, у 1888 р. О. Ханенко готував до публікації «Фамильные документы из рода Ханенков». Про це йшлося у його листі до О. Лазаревського від 10 березня 1888 р. У ньому зазначено, що документи будуть опубліковані в «Черниговских губернских ведомостях» і з них будуть віддруковані окремі відбитки. Один з них він

обіцяв надіслати О. Лазаревському. Проте у переліку праць, зазначених останнім у некролозі на смерть О. Ханенка, ця розвідка не згадана. Відтак, питання про публікацію вищезгаданих документів потребує подальшого дослідження.

Великою заслугою О. Ханенка є участь у підготовці до публікації рукописів щоденника свого прадіда М. Ханенка. О. Ханенко зазначав, що отримав рукопис пам'ятки в подарунок від свого дядька, теж Олександра Івановича Ханенка, який, як освічена людина, цінував і беріг щоденник свого діда. О. Ханенко припускав, що частини рукопису були втрачені ще доньками М. Ханенка, в чийх руках на певний час залишалися всі папери і книги їхнього батька, адже сини останнього під час його смерті перебували на службі [37, с. 11–12].

Дана історична пам'ятка привертала увагу багатьох істориків, які сприяли її публікації. На думку О. Лазаревського, нема точно визначеної дати, яка розпочинала щоденник, адже його частини були втрачені [15, с. 152]. Публікації частин цієї пам'ятки були здійснені багатьма дослідниками у різний час.

Спершу частина щоденника, яка містила опис подій за 1732–1733 рр., була надрукована архієпископом Філаретом (Гумілевським) в «Черниговских епархиальных известиях» у 1865 р. Вчений додав до цього уривку детальні примітки, в яких навів витримки з інших частин щоденника.

Наміри видати пам'ятку мав і Й. Бодянський. О. Ханенко у листі від 21 квітня 1848 р. писав до нього, що має особисті папери М. Ханенка [37, с. 11–12]. Збереглося також листування Й. Бодянського з Михайлом Івановичем та Олександром Івановичем Ханенками з приводу друкування щоденника. Ці листи перераховують документи і рукописи, які були збережені на 1847 р. у фамільному архіві Ханенків. Так, лист М. Ханенка від 14 грудня 1847 р. починається списком цих документів, серед яких згадуються виписка зі статей гетьмана Б. Хмельницького 1654 р., копії договірних статей, надісланих у 1709 р. Петру I гетьманом І. Скоропадським, універсали

гетьманів І. Самойловича та І. Мазепи, укази Петра І про взяття Азова у 1696 р., про заходи проти гетьмана І. Мазепи у 1708 р., про запровадження в Глухові Малоросійської Колегії, короткий опис Малоросійського краю та ін. [15, с. 153–155].

На заваді повній публікації «Щоденника» М. Ханенка Й. Бодянським стало звільнення останнього з посади секретаря Московського товариства історії та старожитностей. Згодом, у 1858 р. він зміг надрукувати лише невелику частину щоденника в першій книзі «Чтений в Императорском обществе истории и древностей» під заголовком «Диариуш или журнал», яка повідомляла про події першої половини 1722 р., доведені до смерті гетьмана І. Скоропадського [11, с. 151–196].

Згодом, О. Лазаревський викупив папери Й. Бодянського, серед яких опинився і щоденник М. Ханенка, переписаний, звірений з оригіналом, з власними правками Й. Бодянського [37, с. 12].

У 1882 р. розпочалося видання журналу «Киевская старина», який О. Ханенко зустрів схвально й одразу ж став постійно підписуватися на нього.

Один з організаторів цього видання О. Лазаревський запропонував О. Ханенку видати щоденник М. Ханенка. О. Ханенко надсилав О. Лазаревському книги з власної бібліотеки та рукописи з фамільного архіву, надавав цінну іконографічну інформацію та відомості про представників козацько-старшинських родів, а також про своїх предків [7, с. 99]. У 1884 р. щоденник генерального хорунжого М. Ханенка побачив світ. Його було видано як додаток до журналу «Киевская старина». Публікація охоплювала події, що датуються 1727–1753 рр. Передмову та коментарі до неї підготував О. Лазаревський, зазначивши, що щоденник містить значні пропуски – в ньому бракує цілих сім років (1734–1741 рр.) [37, с. 14].

У 1896 р. на сторінках журналу «Киевская старина» з передмовою А. Титова було надруковано уривки щоденника М. Ханенка, які охоплювали

події 1719–1723 та 1754 рр. й, очевидно, доповнювали видання О. Лазаревського [11, с. 152].

Також О. Ханенко допомагав у пошуках матеріалів відомому юристу та історику права О. Кістяківському під час підготовки останнім дослідження з історії створення кодексу українського права XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» [46, с. 290].

Джерела для своїх праць не лише в архівних установах та бібліотеках, а й у приватних архівах своїх знайомих та друзів, здобував і М. Костомаров, який був одним з приятелів О. Ханенка. Зокрема, у 1879 р., М. Костомаров дякував О. Ханенкові за надіслані джерела та книги і повідомляв про завершення роботи над книгою «Руїна» та про намір написати монографію про гетьмана І. Мазепу [38, с. 194].

Після смерті Олександра Ханенка фамільний архів перейшов до його онука, Василя Олександровича Ханенка. Цей архів до 1918 р. перебував у с. Городищі Стародубського повіту, потім потрапив до м. Стародуба, а звідти у 1926 р. був перевезений до Гомельського обласного архіву, де був знайдений напередодні Другої світової війни. Частина архіву нині зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ф. 983). Натомість доля бібліотеки О. Ханенка не відома [37, с. 15].

Працюючи на користь держави, О. Ханенко залишив по собі ще й чималий науковий спадок. Його численні розвідки містять цінну інформацію з історії України. У полі зору О. Ханенка-науковця перебували соціально-економічна та політична історія України, питання функціонування межових установ на українських землях, історія населених пунктів Чернігівщини. Окремим вектором його наукових пошуків стало дослідження життєвого шляху Феодосія Углицького. Вивчаючи унікальні історичні джерела, О. Ханенко у своїх працях намагався бути максимально точним та наводити лише обґрунтовані факти. Його творчий доробок користувався значною популярністю у сучасників і не втратив своєї актуальності донині.

ВИСНОВКИ

Олександр Іванович Ханенко – відомий громадський діяч Чернігівщини, історик та збирач старожитностей і стародруків.

На формування особистості О. Ханенка першочерговий вплив мало родинне оточення. Він ріс у сім'ї, яка мала козацько-шляхетське коріння. Предки О. Ханенка залишили помітний слід в історії України. У родині з пошаною ставилися до історії свого роду, берегли і з покоління у покоління передавали родинні документи. О. Ханенко ріс у атмосфері поваги до українських звичаїв і традицій, любові до рідної землі. Під цим впливом сформувалась національно свідома особистість, яка з повагою ставилась до культурної спадщини, традицій свого народу, переймалася проблемою їх збереження.

Значний вплив на світогляд О. Ханенка справило навчання у Московському університеті, де набули поширення досягнення передової суспільно-політичної та наукової думки, а у середовищі молодого покоління все більше культивувалися ідеї людської рівності та свободи. Спілкування з талановитими викладачами і студентами поглибили в О. Ханенкові цікавість до історії та культурної спадщини власного народу.

Професійна діяльність О. Ханенка була пов'язана з державними установами Чернігівщини. У службовій діяльності він старанно виконував покладені на нього обов'язки, за що був неодноразово відзначений державними нагородами. Службову діяльність О. Ханенко активно поєднував з громадською. У різні часи О. Ханенко обирався на посади члена училищної ради, повітового і губерньського гласного, голови опікунської ради, голови губерньської земської управи та ін. Він тривалий час був дійсним членом та помічником голови Чернігівського губерньського статистичного комітету, членом-співробітником Російського географічного товариства, членом братства Св. Михайла, князя Чернігівського та ін.

Людина з активною громадською позицією, О. Ханенко схвально поставився до розпочатих урядом реформ, сприяв їх впровадженню на рідній землі. Зокрема, він взяв активну участь у реалізації на теренах Чернігівщини реформи по звільненню селян з кріпосної залежності та земської реформи, був причетний до створення у Чернігові жіночої гімназії.

О. Ханенко підтримував тісні стосунки (ділові та суто людські) з багатьма видатними представниками тодішньої української інтелігенції., зокрема Л. Глібовим, О. Кістяківським, О. Лазаревським, М. Костомаровим та іншими. У спогадах сучасників О. Ханенко постає людиною щирою, доброю, сердечною, здатною прийти на допомогу...

О. Ханенко залишив помітний слід у вивченні української історії. Його наукові праці підготовлені на значному документальному матеріалі. У полі зору О. Ханенка-науковця перебували соціально-економічна та політична історія України, питання функціонування її межових установ, історія населених пунктів Чернігівщини. Важливим напрямом його наукових досліджень стало вивчення життєвого шляху Феодосія Углицького. О. Ханенко сприяв збереженню та публікації документів з родинного архіву. Значною мірою прислужився публікації «Щоденника» свого прадіда Миколи Ханенка.

За відданість справі збереження історичної й культурної спадщини сучасники слушно назвали О. Ханенка «історіографом Чернігівської губернії».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела

1.1. Архівні джерела

Державний архів Чернігівської області

Ф. 127 Чернігівське губернське правління.

Оп. 11.

1. Спр. 293. По прошенію действительного статского советника А. Ханенко о командировании землемера для установления границ земельного участка в даче с. Брусилова Черниговского уезда. 4 октября 1888 г. – 4 декабря 1889 г. 57 арк.

Оп. 14.

2. Спр. 2111. Формулярные списки о службе чиновников разных присутственных мест. 1848 г. 1253 арк.

Оп. 17.

3. Спр. 1724. Формулярные списки о службе чиновников учреждений губернии. 1827–1830 гг. 386 арк.

Ф. 133 Чернігівське губернське дворянське зібрання.

Оп. 1.

4. Спр. 283. Дело о службе Черниговского губернского и уездных предводителей дворянства и депутатов дворянского депутатского собрания. 31 октября 1838 – 2 июля 1848 гг. 400 арк.

Ф. 776 Чернігівський тимчасовий губернський комітет.

Оп. 1.

5. Спр. 1. Журналы заседаний Черниговского временного губернского комитета. 1864–1865. 85 арк.

1.2. Оpubліковані джерела

6. В день 7 сентября император соизволил пожаловать члена от дворян Черниговской межевой палаты А. Ханенко... // Черниговские губернские ведомости. 1867. №49. 3 декабря. Часть официальная. С. 281.
7. Герасименко Н. Невидані листи О. І. Ханенка до О. М. Лазаревського // Український історичний журнал. 2009. № 3. С. 92–108.
8. Глібов Л. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 2. 479 с.
9. Действительный статский советник Александр Иванович Ханенко (Некролог) // Черниговские губернские ведомости. 1895. № 495. 6 июля. Часть неофициальная. С. 1–3.
10. Диариуш, или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного его милости пана Иоанна Скоропадского событий... наченшийся 1722 году и оконченный в том же году по преставлении и погребении упомянутого гетмана Иоанна Скоропадского, в месяце июле, войсковой канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком / изд. О. Бодянского // Чтения в обществе истории и древностей российских. 1858. № 1. XXI + 74 с.
11. Дневник Николая Ханенко (1719–1723, 1754 гг.) / Изд. А. Титова // Киевская старина. 1896. Т. 54. № 8–9. С. 151–196.
12. Кістяківський О. Щоденник (1874–1879). Київ: Наукова думка, 1994. Т. 1. 645 с.
13. Кістяківський О. Щоденник (1880–1885). Київ: Наукова думка, 1995. Т. 2. 583 с.
14. Лазаревский А. Александр Иванович Ханенко (Некролог) // Киевская старина. 1895. Т. 50. № 9. С. 367–368.
15. Лазаревский А. Дневник генерального хорунжого Николая Ханенка. 1727–1753. // Киевская старина : Приложение. 1884. №№ 3–6, 8–11;

1885. №№ 3–4, 6–7, 9–12; 1886. №№ 1, 4, 5, 7–12. Отдельный оттиск. Киев, 1884. 524 с.
- 16.Листи Олександра Лазаревського // Український археографічний збірник. Київ, 1927. Т. 2. С. 264–371.
- 17.От редакции // Черниговские епархиальные известия. 1878. № 11. Часть неофициальная. С. 179–181.
- 18.Отдел второй, местный // Черниговские губернские ведомости. 1883. № 21. 22 мая. Часть официальная. С. 749
- 19.Петрункевич И. И. Из записок общественного деятеля. Воспоминания / ред. А. А. Кизеветтера. Прага: Buchdruckerei Speer & Schmidt (Berlin), 1934. 467 с.
- 20.Письмо Белинского к приятелю его И.И.Х. // Киевская старина. 1876. №7. С. 359–360.
- 21.Половникова С. Листи О. Ф. Кістяківського до О. І. Ханенка / С. Половникова // Сіверянський літопис. 1998. №2. С. 74–81.
- 22.Радостная кончина // Русская старина. 1908. Т. 135. С. 211–213.
- 23.Служебные перемены // Черниговские губернские ведомости. 1883. №52. 31 декабря. Часть официальная. С. 1654.
- 24.Тарасенко О. Щоденник протоієрея Андрія Страдомського як джерело з історії Чернігівської єпархії // Сіверянський літопис. 2013. №2. С. 42–58.
- 25.Ханенко А. Рассказы генерала Кутлубицкого о временах императора Павла I / А. Ханенко // Русский архив. 1866. С. 1301–1331.
- 26.Ханенко А. Святитель Феодосий Углицкий, архиепископ черниговский и новгород-северский. Историко-биографический очерк // Черниговские епархиальные известия. 1871. № 11. Часть неофициальная. С. 330–345.
- 27.Ханенко А. Святитель Феодосий Углицкий, архиепископ черниговский и новгород-северский // Черниговские епархиальные известия. 1868. № 11. Часть неофициальная. С. 516–534.

28. Ханенко А. Археологическая находка в Чернигове // Киевская старина. 1883. №5. С. 174–178.
29. Ханенко А. Город Погар. Историко-статистический очерк // Черниговские губернские ведомости. 1871. №9–11. С. 14–17.
30. Ханенко А. Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии. Чернигов: Губернская типография, 1870. 127 с.
31. Ханенко А. Рассказы о старине // Русский архив. 1868. С. 1070–1079.
32. Список членов Братства св. Михаила, князя Черниговскаго, за 1894–1895 год // Черниговские епархиальные известия. 1896. №11. 1 июня. Часть официальная. С. 399.
33. Чудесное явление при мощах Святителя Феодосия Углицкаго // Черниговские епархиальные известия. 1896. № 17. С. 545–546.
34. Шевелів Б. Листи О. М. Лазаревського до О. І. Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. Київ, 1928. С. 969–981.

2. Література

35. Антонович В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Київ: Рипол Классик, 2013. 164 с.
36. Бакуменко П., Кашій В. Ханенки: знамениті родини // Україна. 1992. № 26. С. 1–4.
37. Герасименко Н. О. І. Ханенко та його рід // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. К., 2014. Число 24. С. 6–16.
38. Гончар О. Т. Микола Костомаров у пошуках історичного портрета Івана Мазепи (за епістолярними джерелами) // Український історичний журнал. 2010. №1. С. 190–198.
39. Житие святителя Феодосия Черниговского / сост. А. В. Царенок. – Чернигов : Издание Черниговской епархии, 2015. – 32 с.

- 40.Знаменні і пам'ятні дати по Чернігівській області на 2016 рік / уклад.:
Л. В. Студьонова, І. Я. Каганова, О. В. Дорохова; відп. за вип.
І. М. Аліференко. Чернігів, 2015. 75 с.
- 41.Избранные философские сочинения / под ред. М. Т. Иовчука. Москва:
ОГИЗ, 1941. 562 с.
- 42.Литвинова Т. Освітні стратегії і соціальна відповідальність дворянства
Лівобережної України в першій половині ХІХ ст. // Наддніпрянська
Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. праць.
Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2012. Вип. 11. С. 26–36.
- 43.Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник / упоряд.
В. Томазов. Київ, 2004. Т. 5. Вип. 3. 80 с.
- 44.Морозова А. З історії Чернігівського сирітського будинку //
Сіверянський літопис. 2008. №1. С. 47–53.
- 45.Оглоблин О. Люди старої України. Мюнхен: Видавництво «Дніпрова
хвиля», 1959. 328 с.
- 46.Острячко А. М. «Щоденник» М. Д. Ханенка в листуванні О. І. Ханенка
з О. Ф. Кістяківським // Сіверщина в історії України: Збірник наукових
праць. Глухів, 2011. Вип. 4. С. 290–294.
- 47.Половець В. Богдан Іванович Ханенко (1849–1917 рр.) // Сіверянський
літопис. 2009. № 2–3. С. 228–234.
- 48.Рахно О. Історіограф Чернігівської губернії (О. І. Ханенко) //
Краєзнавство. 2009. № 3. С. 228–233.
- 49.Рахно О. Чернігівські земці (історико-біографічні нариси). Чернігів:
Чернігівські обереги, 2009. С. 115–131.
- 50.Самойленко Г. Дружба, перевірена часом: Л. Глібов і О. І. Ханенко //
Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Ніжин: Видавництво НДУ ім.
М. Гоголя, 2010. Кн. 2. С. 5–8.
- 51.Семья Ханенко [Електронний ресурс] // History [Сайт]. URL:
<http://history.vn.ua/book/person/54.html> (дата звернення: 10.06.2017).

- 52.Сиваченко М. Леонід Глібов: Дослідження і матеріали. Київ: Дніпро, 1969. 288 с.
- 53.Феофанов А. М. Университет и общество: студенты Московского университета XVIII – начала XIX века (социальное происхождение и быт) // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. 2010. № 4. С. 62–72.
- 54.Ханенки // Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. Санкт-Петербург, 1901. Т. II. Ч. 6. С. 210–211.
- 55.Хижняков В. М. Чернігівська старовина. Чернігів: Десна-Поліграф, 2016. 352 с.
- 56.Чухліб Т. Гетьмани Руси-України. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2012. 304 с.